

DAN DINER

JINÁ VÁLKA

ŽIDÉ A ARABOVÉ V PALESTINĚ
ZA DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY

1935–1942

Černé moře

Istanbul

Leros
Kalymnos
Kós

Rhodos

Kızılirmak
(Halys)

Musa Dağı
(Mojžišova hora)

Iskenderun
Aleppo

Tripolis

Bejrút

al-Bassa

Halfa

Jaffa

Jeruzalém

Mrtvé moře

Rafáh

Akaba

Káhlra

El Alamein

Mersa Matrúh

Tobruk

Středozemní moře

Rudé moře

Středozemní moře

Potl

Batumi

Baku

Krasnovodsk

Kaspické
moře

Bandar-e Pahlavi

Teheran

Mosul

Kirkuk

Bagdad

Hadisa

Habbanija

Kermansah

Tigris

Euphrat

Basra

Choramšahr

Abadan

Perský
záliv

Tel Aviv

Jaffa

Sarafant

Lod

Ramla

Chovot

Latrun

Jeruzalém

Mrtvé
moře

DAN DINER

JINÁ VÁLKA

ŽIDÉ A ARABOVÉ V PALESTINĚ
ZA DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY
1935–1942

Grada Publishing

DAN DINER

JINÁ VÁLKA

ŽIDÉ A ARABOVÉ V PALESTINĚ ZA DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY 1935–1942

Z německého originálu *Ein anderer Krieg. Das jüdische Palästina und der Zweite Weltkrieg 1935–1942*, vydaného nakladatelstvím Deutsche Verlags-Anstalt, a division of Penguin Random House Verlagsgruppe GmbH, München, Germany v roce 2021, přeložila Dagmar Čaklová

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, Praha 7
obchod@grada.cz, www.grada.cz
tel.: +420 234 264 401
jako svou 8552. publikaci

Odpovědný redaktor Petr Somogyi
Jazyková korektura Pavlína Zelníčková
Odborná spolupráce doc. Mgr. Jiří Beneš Th.D., Mgr. Jan Syka
Grafická úprava a sazba Eva Hradiláková
Fotografie na obálce Imperial War Museum (Vojáci z 1. praporu
židovské brigády pochoduji na přehlídce, říjen 1944)
Počet stran 272
První vydání, Praha 2023
Vytiskla D.R.J. TISKÁRNA RESL, s.r.o., Náchod

Original title: *Ein anderer Krieg. Das jüdische Palästina und der Zweite Weltkrieg 1935–1942* by Dan Diner
Copyright © 2021 by Deutsche Verlags-Anstalt, a division of Penguin Random House Verlagsgruppe GmbH, München, Germany
Cover Photo © Imperial War Museum (E 29794)
Czech edition © 2023 Grada Publishing, a.s.

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy
Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

ISBN 978–80–247–4909–9 (ePub)
ISBN 978–80–247–4908–2 (pdf)
ISBN 978–80–271–3333–8 (print)

OBSAH

ÚVOD	7
1. IMPÉRIUM JE ZTRACENO	10
2. ČERPACÍ STANICE	29
3. NA IRSKÝ ZPŮSOB	42
4. ... RADĚJI ŽIDY NEŽ ARABY	50
5. POMNÍK PRO HITLERA	64
6. ZEĎ NÁŘKŮ PRO SVĚDOMÍ SVĚTA	76
7. MALÁ VÁLKA, KTERÁ PRO NÁS ZNAMENÁ VŠECHNO	87
8. CHURCHILLOVA POŠETILOST	99
9. MEZI POBŘEŽÍM A POUŠTÍ	110
10. DVOJÍ HRA	123
11. BAGDÁD NENÍ AMRITSAR	132
12. PODPOŘME RUSKO!	141
13. POLÁCI V PALESTINĚ	162
14. TOBRUK NA KARMELU	172
15. ASIE ASIJCŮM	187
16. SMRT NA BOSPORU	195
17. SPÁSA A VYKOUPENÍ	206
18. NAPROSTÁ NÁHODA	217
POZNÁMKY	227
PODĚKOVÁNÍ	265
MÍSTNÍ REJSTŘÍK	267
JMENNÝ REJSTŘÍK	270

Věnováno Almě, Rose a Roccovi.

ÚVOD

Tato kniha zkoumá anatomii druhé světové války. Dívá se na ni ale z méně obvyklé perspektivy: místo tradičního pohledu prezentujícího Německo jako původce světového požáru, který se rozšířil horizontálně od západu na východ, respektive od východu na západ, se budeme v této knize dívat na sever očima globálního jihu. První pohled vychází z událostí na evropském kontinentu, druhý z vývoje v evropských koloniích.

Oba přístupy jsou samozřejmě vzájemně propojené. Aby bylo možné ozřejmit jejich souvislost, budeme se věnovat především židovské Palestině. Ta zde sehrává ústřední roli průsečíku a styčného bodu dějin evropských států i jejich kolonií a její význam pro pochopení všech událostí je nenahraditelný.

Palestina se v této době nacházela v nejzazším severozápadním výběžku britského koloniálního panství v Asii a představovala součást rozsáhlého území označovaného jako *Imperial Defence*, které zahrnovalo i indický subkontinent. Indie se tím stává trvalým referenčním rámcem celého příběhu. Zásadní roli v něm sehrává i Indický oceán, který Britové považovali za své teritorium a který měl kvůli své exponované poloze vždy pro spojeneckou logistiku klíčový význam. Na světovou válku jako celek se tedy budeme dívat i touto „námořní“ optikou.

Důraz na *jižuv*, tedy židovské obyvatele Palestiny, nám kromě toho, že jde o místo spojující kontinentální a koloniální pohled na události, poslouží k prozkoumání neobvyklé konstelace: v důsledku světové války, do které však židovská pravlast vůbec neměla být zavlčena, zde vznikla mimořádně riziková oblast.

Význam této oblasti především v období od dubna do listopadu 1942 (tedy v tzv. „dnech El Alameinu“) historickému povědomí většinou uniká. Je to proto, že převratné válečné události se tomuto koutu Blízkého

východu v podstatě vyhýbaly. Z pohledu vojenské geografie můžeme konstatovat, že události, které tolik děsily evropské Židy, se *jišuvu* přímo netýkaly.

Z širšího hlediska pak toto zúžené pojetí a zaměření na Palestinu ukazuje souvislosti i odlišnosti dvou válečných konfliktů: světové války, která se vyvinula z války v Evropě, a židovsko-arabsko-britské války v Palestině a o Palestinu. Obě války si skrytě konkurovaly a přitom zůstávaly oddělenými konflikty.

Propojení těchto dvou konfliktů nás vede k tomu, že se musíme uchýlit k poněkud odlišné periodizaci, než jaká se pro toto období obvykle užívá: ústředním časovým úsekem pro nás budou roky 1935 až 1942. Toto období začíná v říjnu 1935 italským útokem na Etiopii, tzv. druhou italsko-habešskou válkou, a souběžnými událostmi v Palestině, které vedly následujícího roku k arabskému povstání. Končí pak obratem ve světové válce, který představovala bitva u El Alameinu v listopadu 1942 a následná bitva o Stalingrad – předěl, který pro současníky v Palestině znamenal v březnu následujícího roku zrušení povinnosti zatemňovat okna. Od této chvíle se ale s krátkými přestávkami opět razantně přihlásila o slovo ona druhá, „malá“ válka, válka o Palestinu.

Historická pojednání obvykle postupují chronologicky, což je privilegium, které je založeno na neustálém běhu času. V našem příběhu získává absolutní prioritu prostor. Projevuje se to především v tom, že vojenské akce jsou plně závislé na určitém teritoriu. Je třeba dané území obsadit a také trvale udržet. Tato skutečnost pak ovlivňuje i další součásti války. Jedná se především o globální logistiku, vysoce komplexní systém zásobování sloužící k podpoře vzdálených bojových oddílů. Právě logistika se stává rámcem všech popisovaných událostí.

Z tohoto důrazu na prostor pak vyplývá další zvláštnost této práce: historické události a především vojenské operace se jedna po druhé určitým způsobem „vypisují“ do míst, kde se odehrály – vzniká tak něco jako palimpsest. Zdánlivý návrat minulosti proto vždy vychází z dlouhodobých geografických daností.

Přestože z hlediska dějin zůstává v této knize zachováno určující časové hledisko, je často překryté spíše pohybem po elipse. A tak se může stejná událost projevit v několikeré podobě – jako okamžik, jako delší časový úsek či jako celá časová vrstva. Může na sebe vzít podobu skutečnosti, metafor, analogie nebo argumentu. Díky tomu se součástí našeho pohledu stávají i události meziválečného období, první světové války, dokonce i události 19. století – a to v míře, v jaké nám může tento archeologický průzkum na sebe navrstvených období pomoci pochopit všechny souvislosti předmětu našeho zájmu.

Newyorský hotel Biltmore, který se nacházel v bloku ohraničeném Madison Avenue, Vanderbilt Avenue, 43. a 44. ulicí, se otevřel na Silvestra roku 1913. Luxusní stavbu navrhli architekti ateliéru Warren a Wetmore. Ve stejném stylu navrhl ateliér i vedlejší Grand Central Terminal, impozantní železniční katedrálu metropole, která byla spojena s hotelem Biltmore podzemní chodbou. Jméno hotelu odkazuje na legendární panství Biltmore v Severní Karolíně, sídlo dynastie Vanderbiltů, která pohádkově zbohatla během obrovského rozmachu železniční dopravy v 19. století. Nizozemské kořeny rodiny sahají k městečku De Bilt v provincii Utrecht.¹

Od ostatních hotelů v New Yorku se Biltmore se svými dvaceti šesti poschodími odlišoval nejen stavebními prvky z italské a francouzské architektury nebo použitím vzácných materiálů jako vápenec, žula nebo terakota. Návštěvníci byli ohromeni především exotickými zelenými plochami, které v šestém poschodí paralelně propojovaly různé části budovy a které evokovaly mýtus visutých zahrad Semiramidiných.² Literární stopu zanechal hotel Biltmore v mistrovském díle J. D. Salingera *Kdo chytá v žitě*, vydaném v roce 1951, kde najdeme popis podmanivé scény pod slavnými hodinami v hotelové lobby.³ Velkého uznání dosáhla i galerie Grand Central Art, sídlící v budově více než dvě desítky let. V sedmdesátých letech 20. století zde byly vykázaný z baru dosud výhradně určeného mužům protestující feministky. Hotel Biltmore zavřel definitivně brány v roce 1981. Interiér budovy byl vybourán a zbytek po přestavbě využit k jiným účelům.⁴

Díky centrální poloze, snadné dostupnosti a prostorným zasedacím sálům se hotel často využíval k politickým shromážděním a jiným významným událostem. V roce 1915 zde zřídil průmyslník Henry Ford komunikační centrálu, z níž chtěl zprostředkovávat kontakty mezi

účastníky první světové války. Roku 1916 došlo v hotelu k podpisu dohody mezi Dánskem a Spojenými státy, jíž Dánsko přenechalo Spojeným státům dánské Panenské ostrovy.⁵ Ve dnech 9. až 11. května 1942 se v prostorách hotelu (přesněji řečeno v konferenčním sále, přestavěném z původní jídelny a vyzdobeném ve stylu art deco s křišťálovými lustry a nádhernými plyšovými závěsy) uskutečnilo mimořádné setkání sionistů, díky němuž vstoupil hotel Biltmore do analů národní historie Židů.⁶

Dne 9. května 1942, po skončení šabatu, přesně v 19 hodin, se v nabitém konferenčním sále shromáždilo 586 účastníků, z toho 519 amerických delegátů a 67 hostů z ciziny. Počasí bylo mírné, venkovní teplota přiměřená ročnímu období. *New York Times* otiskly na straně 27 předpověď počasí pro zahajovací večer: 57 stupňů Fahrenheita, tedy 14 stupňů Celsia. Účastníci se nemuseli obávat ani méně příznivého počasí (přínejmenším ti, kteří přicestovali vlakem), neboť mohli využít výtah, který je dopravil z nádraží Grand Central přímo do hotelové lobby.⁷

Kromě zprávy o počasí informovaly noviny samozřejmě i o dalších tématech. Oslnivé titulky měly za úkol přítomné pozitivně naladit. Výrazným písmem v novinách stálo: *Japan Repulsed in Great Pacific Battle* – Japonsko odraženo ve velké bitvě v Tichomoří.⁸ Rabín Stephen Wise, prezident Světového židovského kongresu a předseda Amerického nuzového výboru pro sionistické záležitosti, tedy organizace, jež konferenci svolala, zmínil bitvu, která se odehrála den předtím, ve svém úvodním projevu. Oslavoval ji jako „symbol a prorocství“ dne, který osvobodí lidstvo.⁹

V den zahájení konference se začaly množit zprávy, které dosud pochmurnou situaci na válečných frontách poněkud rozjasňovaly. Spojenci zatím utrpěli na Dálném východě samé porážky. Americké oddíly na Filipínách kapitulovaly před pouhými dvěma dny. Koncem února se Japoncům podařilo potopit v Jávském moři celou spojeneckou flotilu, čímž se jim otevřela cesta k tolik potřebným nerostným zdrojům v nizozemských koloniích.¹⁰

Další zpráva z *New York Times* ze dne 9. května byla pro průběh válečných operací nanejvýš významná: v rámci operace Ironclad se podařilo britským námořním silám vylodit na Madagaskaru a získat přístav Diego Suárez (dnešní Antsirananu). Flotila čítající dobrých padesát lodí připlula k Madagaskaru přes Atlantik a kolem mysu Dobré naděje. Jejím cílem bylo především zabránit Japoncům zmocnit se ostrova drženého francouzským vichistickým režimem a vytvořit si tam námořní základnu, z níž by mohli kontrolovat Indický oceán.¹¹

Indický oceán, považovaný za jakési britské „teritorium“, sloužil pro americké zásobovací konvoje jako platforma k zabezpečení tří válečných zón: jednak tzv. perského koridoru, který sahal až k ústí Volhy a umožňoval zásobování Rudé armády z jihu. Další dodávky směřovaly do indických přístavů, kde se náklad přeložil na železnici a vydal se přes subkontinent směrem na východ a odtud letecky do jižní Číny k Čankajškovým oddílům. Přes Rudé moře zase putovaly transporty materiálu k 8. britské armádě v Egyptě, která se postavila postupu vojsk Osy na východ, a tím i do Palestiny.

Přítomnost Japonců v této klíčové oblasti britského impéria by vojskům Osy usnadnila postup přes Egypt a Kavkaz a umožnila spojení kontinentální a středomořské fronty, nebo dokonce jejich propojení s tichomořským bojištěm.¹² Této hrozbě ohrožující britské panství na jihu bylo nutné předejít prostřednictvím operace Ironclad.

Druhý den biltmorské konference, 10. května, pronesl Winston Churchill na pozadí probíhajících událostí optimisticky laděnou řeč, vysílanou BBC do celého světa. Podle jeho vlastních slov to byla „zpráva o radostném jásotu“.¹³ K dobré náladě Spojenců přispěly ve Washingtonu oznámené zprávy o vojenských akcích, které proběhly den předtím: při legendárním Doolittleově náletu se podařilo šestnácti americkým lehkým bombardérům v západním Pacifiku shodit bomby na japonská města. Poprvé od Pearl Harboru tak Američané ukázali, že jsou schopni zasáhnout japonské císařství v jeho samotném středu. I tuto zprávu si mohli účastníci konference v její poslední den přečíst v *New York Times*.¹⁴

Hromadící se povzbudivé zprávy v den zahájení sionistické konference v hotelu Biltmore byly nečekané. Konference se uskutečnila jen proto, že kvůli válce nebylo možné zorganizovat celosvětový sionistický kongres, a plánovala se s velkým předstihem. Konec války byl v nedohlednu. Obrat, zahájený bitvou o Midway v červnu, bitvou u El Alameinu v listopadu, bitvou o Stalingrad v zimě 1942–1943 a bitvou o Atlantik na jaře 1943, měl teprve přijít. I kdyby existovala naděje, ba dokonce očekávání konečného vítězství Spojenců, nikdo nemohl vědět, jak dlouho ještě válka potrvá.

Také o tom se bylo možné 9. května v hotelu Biltmore dočíst v *New York Times*. Ze zprávy uvedené na třetí straně číselo zoufalství. Psalo se v ní o proslovu, který pronesl americký viceprezident Henry A. Wallace u příležitosti galavečera v rámci druhého světového kongresu Asociace pro svobodný svět před zástupci více než třiceti států, mezi nimiž byli i ministr zahraničí československé exilové vlády Jan Masaryk nebo Florence Jaffray Harrimanová, americká velvyslankyně v Norsku, která musela po příchodu Němců Norsko opustit.¹⁵

Jeho sdělení nebylo příliš povznášející. Možnost brzkého otevření druhé fronty v Evropě byla Spojenci odmítnuta. Bylo na to příliš brzy a Wallace předpovídal, že v létě a na podzim zažijí Spojenci vážnou krizi. Místo obratu k lepšímu se obával drastického zhoršení situace pro „Spojené národy“, jak si tehdy Spojenci začali říkat. Nevylučoval japonský útok na Aljašku, a dokonce na severozápadní pobřeží Ameriky, což mohlo být podpořeno německou podvratnou činností v Latinské Americe. Hitler tedy měl – vzhledem ke své budoucí porážce – k dispozici časový prostor přibližně dvou let, kdy mohl uskutečňovat své dílo zkázy. Wallace dále předpokládal, že americká válečná výroba dosáhne potřebné úrovně, která by umožnila Spojencům nad mocnostmi Osy zvítězit, teprve v roce 1944.

Americký viceprezident očividně věděl, o čem mluví. Stál totiž v čele Výboru pro válečnou výrobu a Výboru pro přednostní rozdělování zásob, které se orientovaly na řízení hospodářství během války.¹⁶

Tento zmíněný prostor dvou let se skutečně uzavřel až spojeneckou invazí v Normandii v červnu 1944. Skutečnost, že se tyto dva roky překrývaly se základním obdobím tzv. holokaustu, nebyla tehdy ani na konferenci ve Washingtonu, ani na následujícím setkání v New Yorku nikomu známá. Sice se všeobecně vědělo, že od přepadení Sovětského svazu (tedy od operace Barbarossa) docházelo k hrůzným zločinům v podobě masakrů židovského obyvatelstva, ale nikdo netušil, že tím začala systematická genocida Židů.

Jednání na biltmorské konferenci se událostmi, které předcházely světové válce, téměř nezabývala. Soustředila se spíše na budoucnost a vnitřní problémy. Tématem bylo založení židovského státu *po* válce. Newyorské setkání tak vyústilo ve známý „biltmorský“ program, který volal po přetvoření Palestiny v jakýsi „židovský Commonwealth“. Tento zvláštní název měl přesvědčit skeptiky mezi americkými Židy k souhlasu s tímto státním uspořádáním.¹⁷

Ať už se společenství Židů mělo nazývat jakkoliv, vznesené politické požadavky z biltmorské konference mířily přímo k vytvoření plnohodnotného židovského státu. Rozhodování o imigraci a nákupu půdy již napříště nemělo podléhat britské mandátní správě, nýbrž Židovské agentuře. Současně se objevil požadavek na vytvoření regulérní židovské armády pro nasazení v bojích v rámci „Spojených národů“, tedy spojeneckého svazku.¹⁸ Vnitřní spory mezi sionisty (ve vztahu k hranicím budoucího státu, nebo dokonce rozdělení země) byly moudře ponechány stranou. Židovsko-arabské soustátí dvou národů bylo rázně odmítnuto. Tzv. „arabský problém“ byl zcela podřízen řešení „židovské otázky“.¹⁹ Nikoliv náhodou se hlásili k autorství programu ohlášeného v hotelu Biltmore právě zástupci stoupenců vzniku židovského státu přítomní v New Yorku, zbývající revizionisté, kteří neopustili Světovou sionistickou organizaci.²⁰ Tento program znamenal návrat k herzlovským kořenům politického sionismu – tedy k revizi, které vděčí revizionismus za své jméno.

Na okolnosti, průběh a význam biltmorské konference nabízejí pohled dva dokumenty: pětisetstránkový přepis ústního protokolu a fotodokumentace.²¹ Z protokolu je zřejmé, že celá konference probíhala v choreografii organizátora, Amerického nouzového výboru pro záležitosti sionismu. Cílem byl výsledek, který by vyhovoval prezidiu výboru, tedy všeobecný sionistický požadavek na vytvoření židovského státu *po* válce.

Obrazová dokumentace ale není zcela přesná. Záběr z hloubi místnosti smazává rozdíly mezi delegáty, kteří se obracejí k fotoaparátu zády a dívají se dopředu, a předsedajícími, sedícími naproti nim ve dvou lehce vyvýšených řadách. V jejich středu k sobě přitahuje pozornost řečnický pult, na jehož pozadí se vyjímají opulentně našasené vlajky s hvězdami a orlí hlavou, symbolem Spojených států, a vpravo sionistická vlajka. Za pultem stojí nejprominentnější postava kongresu: Chajim Weizmann, dlouholetý prezident Světové sionistické organizace. Aby mohli sledovat jeho projev, obracejí se i někteří z předsedajících sedících před ním směrem k řečníkovi. Tím se ještě více smazávají rozdíly mezi účastníky.

Scéna kolektivní harmonie a sounáležitosti zachycená na celuloidový pás je klamná. Realitě neodpovídá především ústřední pozice, kterou na obrázku zaujímá hlavní řečník, Chajim Weizmann, jehož politický vliv již slábl. Fotografie zachycuje spíše minulost než budoucnost. Biltmorská konference byla labutí písni nejvýznamnější osobnosti sionismu po Theodoru Herzlovi. Přestože byl Weizmann i mimo židovské kruhy přijímán s veškerými poctami, bylo jasné, že epocha, kterou v Biltmoru reprezentoval, již končí.²² Když Stephen Wise předával na konci setkání amerických sionistů a evropských hostů Weizmannovi Herzlův pečtní prsten, bylo to spíše rozloučení než uvedení na trůn.²³

Ústup jeho autority bylo možné pozorovat již během příprav na newyorské setkání. Naopak rostl význam Bena Guriona, předsedy exekutivy Židovské agentury (jakési vlády *jišuvu*, židovského obyvatelstva Palestiny), který stále více ovlivňoval běh událostí. Teď již oficiální volání po vytvoření židovské státnosti v Palestině začalo být spojováno především s jeho osobou. Aby toho bylo možné dosáhnout, bylo zapotřebí obratu v sionistické politice – ten měl podobu odklonu od Velké

Británie a příklonu ke Spojeným státům, což byl vývoj, který zcela pomíjel Weizmanna. Biltmorským programem byl jeho odchod do důchodu zpečetěn.²⁴

Weizmann i Ben Gurion pocházeli ze stejného středostavovského rusko-židovského prostředí ve východním Polsku, kde se narodili v poslední čtvrtině 19. století. Přesto se nikdy nesblížili. Weizmann se stal úspěšným chemikem, usadil se v anglickém Manchesteru a v roce 1910 přijal britské občanství. Nejen díky svému výzkumu na poli výbušnin získal během války přístup do nejvyšších pater britské politiky, čehož v rámci židovské tradice využil jako *šadlan* k prosazování sionistických záležitostí.

V listopadu 1917 dosáhl významného diplomatického úspěchu: přijetí tzv. Balfourovy deklarace, pojmenované podle bývalého britského ministra zahraničí.²⁵ V ní britská vláda deklarovala plnou podporu plánům na vytvoření národního státu Židů v Palestině a pomoc při jejich uskutečnění, což bylo následně zakotveno i v dohodě o mandátní správě, ve které předala Společnost národů v roce 1922 Britům území Palestiny.

Této deklaraci vděčil Weizmann za svoji politickou auru. Byl to téměř nevýčerpatelný kapitál, ze kterého těžil desítky let. Platilo to samozřejmě pouze po dobu ochoty britské koruny a její vlády tyto sionistické cíle v rámci britské říše naplnit. Situace se ovšem zhoršila. V reakci na změny na Blízkém východě, které začaly italským útokem na Etiopii v roce 1935 a následným arabským povstáním, vydala Británie tzv. Bílou knihu. Byl v ní stanoven přísný limit židovského přistěhovalectví do Palestiny na příštích pět let, omezení nákupu půdy sionisty, ustanovení vlády na principu většiny po uplynutí přechodného období deseti let, a tím tedy výhledově i založení arabského politického společenství, čímž by se místní Židé dostali do postavení menšiny. Znamenalo to konec Weizmannovy éry.

* Osoba určená židovskou komunitou k reprezentování židovských zájmů (pozn. překl.).

Téměř o deset let mladší Ben Gurion byl z jiného těsta. Brzy se vyprofiloval v Palestině jako propagátor a aktivista dělnického sionismu. Jeho vzestup do čela hnutí začal v roce 1935, když se stal předsedou Židovské agentury. Plíživé odcizení mezi britskou mandátní správou a sionistickým hnutím přimělo Ben Guriona k odklonu od Britů a k hledání podpory věci sionismu ve Spojených státech.

Pro novou sionistickou orientaci na Spojené státy byla situace příznivá. Zatímco původní židovská elita převážně německého původu chápala židovství především jako věc víry, nová přistěhovalecká vlna východoevropských Židů, kteří mezitím utvořili většinu amerického židovstva, se silně přikláněla k etnickému pojetí. Jako potomci emigrantů, kteří přišli do Ameriky na přelomu století, aby zde hledali štěstí, vnímali Nový svět jako „zlatou Medínu“, vytoužené místo, kde dosáhnou rovnoprávného postavení a sociálního vzestupu. V této atmosféře jistoty a sekulárního zabezpečení bylo jejich cílem trvalé zakotvení v nové domovině. Nebylo proto možné od nich očekávat ve věci sionismu a Palestiny nějaké oběti. Nicméně mezi nimi rostla podpora projektu vytvoření židovského státu po válce.²⁶

Během první světové války pobýval Ben Gurion delší dobu ve Spojených státech. Studoval tamější politický systém a životní podmínky amerických Židů.²⁷ Již před vypuknutím druhé světové války prokázal výjimečný cit pro dva vzájemně propojené a sionismu nakloněné směry politického vývoje: byl to vnitřní posun od evropského k americkému židovstvu a zároveň mocenský posun od Velké Británie k USA – klasické *translatio imperii* od Spojeného království ke Spojeným státům.²⁸

První náznaky ústupu britského impéria ze slávy a rostoucí vliv Spojených států bylo možné pozorovat po první světové válce na Dálném východě. Tehdy se Velká Británie rozhodla nepokračovat po roce 1922 v anglo-japonském spojenectví, které trvalo od roku 1902. Místo toho se z podnětu tichomořských držav a pod vlivem narůstajícího soupeření USA a Japonska v Číně přiklonila ke Spojeným státům.²⁹ Výsledkem této nové konstelace byla konference ve Washingtonu, jež se konala v letech 1921–1922 a jejímž cílem bylo omezení námořních závodů ve zbrojení

mezi Japonskem a Spojenými státy. Jednalo se především o výstavbu velkých bitevních lodí. Sjednaná dohoda Britům samozřejmě vyhovovala, neboť usilovali o zachování statu quo, a současně to pro ně znamenalo dosažení parity s USA.³⁰

Britové ve snaze zabránit rostoucí hrozbě ze strany Japonska (způsobené absencí jejich vlastní tichomořské flotily) vybudovali v oblasti mezi Tichým a Indickým oceánem v Singapuru opevněnou základnu. Ta měla v případě japonského útoku vydržet do doby, než se do oblasti dostane flotila z Britských ostrovů. Takové kompromisní řešení samozřejmě znamenalo, že se zámořské britské državy ocitly bez patřičné ochrany. Zajímavá je i skutečnost, že podepsání washingtonské dohody z roku 1922, která naplno odhalila slabost britského impéria, se shodovalo s rokem převzetí mandátu nad Palestinou.

Pro odklon od Velké Británie a příklon k USA, který Ben Gurion nejpozději od roku 1940 aktivně podporoval, hovořilo mnoho skutečností. Především Spojené státy nepodléhaly ve věci sionistických snah v Palestině takovým mezinárodním tlakům a ohledům jako územně doširoka rozkročená imperiální Británie. Britové byli nuceni postupovat velmi opatrně již kvůli svým zájmům v arabském světě, stejně jako kvůli politice vůči Indii, nezbytné pro udržení impéria. Naproti tomu ve Spojených státech byl postoj vůči sionismu a židovskému národnímu státu ovlivňován spíše vnitropolitickými úvahami.³¹

V době, kdy se počátkem května 1942 v hotelu Biltmore v New Yorku scházeli delegáti onoho mimořádného sionistického sjezdu, aby jednali o vytvoření židovského národního státu po válce, bylo již o mocenském přesunu směrem od Velké Británie k USA mezi Spojenci rozhodnuto. Nyní bylo nutné tento posun v rámci sionismu také patřičně zviditelnit. Neobešlo se to bez určitého rozladění a osobního sváru mezi Weizmanem a Ben Gurionem. Změny jejich vlivu po skončení války v roce 1946 stvrdil První sionistický kongres v Basileji, který budoucího prvního prezidenta Izraele nepotvrdil do svého čela jakožto hlavu Sionistické světové organizace (tedy na pozici, na niž sám Weizmann rezignoval).³²

V té době dosahovala rebelie proti Britům v Palestině vrcholu. Britské impérium, představující více než půl století politickou kotvu weizmannovského sionismu, se ocitlo v důsledku druhé světové války v trvalé agonii.³³ Svůj podíl na Weizmannově odstoupení z úřadu a poškození jeho reputace měli především američtí sionisté, kteří se v Biltmoru vyjadřovali k Weizmannovi a jeho „britskému“ kurzu zcela bez zábran. Velmi aktivní byl v tomto směru především Abba Hillel Silver, rabín uznávané Chrámové synagogy z Clevelandu v Ohio, který v Biltmoru pronesl jeden ze zásadních projevů.³⁴

Silver v New Yorku povýšil historické souvislosti mezi úpadkem Velké Británie a vzestupem USA na své ústřední téma.³⁵ Poukázal na ponižující vojenské neúspěchy britského impéria ve východní Asii, především na kapitulaci v Hongkongu a Singapuru. Důvody mnohých se britských porážek byly zřejmé: Evropany podrobené národy se stavěly lhostejně vůči japonským okupantům. Konflikt Spojenců s mocnostmi Osy jim byl cizí, jejich střety se jich netýkaly. V konečném důsledku to vedlo k rozpadu celého koloniálního systému. Platilo to jak pro malajský poloostrov, tak pro Barmu a Silver byl přesvědčen, že tento vývoj bude mít vliv i na Indii. Totéž se týkalo Palestiny. Všude nastupovala podobná vlna. Její počátek lze spatřovat v boji Irů proti britské nadvládě.³⁶

V první polovině 20. století představovalo irské téma pro sílící protikoloniální a protibritská hnutí vzor. Ve Spojených státech evokovala irská historie americkou rebelii proti anglickému králi. A tak se na biltmorské konferenci ocitly protibritské sentimenty sionistických delegátů bok po boku s dávným americkým patriotismem.

Silver ve své řeči, přerušované často nadšenými ovacemi, poukázal na příbuznost politického boje Irů a Židů za jejich emancipaci v průběhu 19. století. Poté přečetl dopis od Daniela O'Connella, představitele britsko-irských katolíků, ve kterém vyzýval mluvčího britských Židů Isaaca Leona Goldsmitha k tvrdému boji za zrovnoprávnění svých souvěrců na půdě Parlamentu.³⁷ Silvera, když burcoval americké Židy k mobilizaci za věc sionismu, přitom pravděpodobně ani nenapadlo spojit toto téma se slavnou a obávanou kampaní irských katolíků zvanou „Monster

Meetings“.³⁸ I přes určitou radikalizaci stále ještě umírněného sionistického fóra bylo příliš choulostivé přihlásit se k sympatiím k ozbrojenému boji IRA proti Britům v první třetině 20. století.

V závěru své řeči vyjádřil Silver silné přesvědčení, že budoucnost Palestiny neleží v Londýně, ale výhradně ve Washingtonu. Na jedné straně Silver projevil Britům největší uznání za jejich vytrvalost ve druhé světové válce, ale o britské vládě se současně vůbec nezmněl. Odvaha podle něj pomůže britskému národu k vítězství a odvaha pomůže také židovskému národu. Přestože se obracel k publiku, byla jeho řeč cílena na Weizmanna, kterého vyzval k razantnějšímu, odvážnějšímu postoji ve věci sionismu. Za ohlušujícího potlesku uzavřel svoji řeč slovy: „Toto je mé doporučení vašemu velkému vůdci, dr. Chajimu Weizmannovi.“³⁹

Atmosféra biltmorské konference byla pro Weizmanna velmi nepříjemná. Pro nadšeného naturalizovaného Brita bylo nepředstavitelné a nepřijatelné přijmout zde všeobecně akceptovaný názor, že britské impérium je odsouzeno k zániku. Právě to ostatně pregnantně vyjádřil sám Ben Gurion větou: „Impérium je ztraceno.“⁴⁰

Ani v osobním životě se Weizmannovi příliš nedařilo. Neustálé hádky s Ben Gurionem jeho zdraví neprospívaly. Rapidně se mu zhoršoval zrak. Kromě toho ho zasáhla i tvrdá osobní rána. Před několika týdny se zřítíl s letadlem nad Biskajským zálivem jeho mladší syn, Michael Ozer, pilot RAF. Pro Weizmanna bylo vše, co souviselo s biltmorskou konferencí, natolik nepříjemné, že jí ve svých pozdějších pamětech nevěnoval ani slovo.⁴¹

K rozhodujícím výsledkům biltmorské konference tak kromě odklonu od Velké Británie a příklonu k USA patřil i ústup Weizmannovy autority, posílení Ben Guriona a dále programové prohlášení o nutnosti založení židovského státu po válce. Kromě toho vzešel z konference i požadavek účasti na mírové konferenci, jež by tento cíl legitimizovala. Dále byly projednávány dva tematické okruhy, které spolu úzce souvisely: vytvoření židovské armády a očekávaná masová imigrace Židů, kteří se po válce ocitli bez domoviny. Proto bylo nutné se při úvahách o založení

budoucího státu zaměřit i na současnost a na množící se zprávy o masovém vyvražďování Židů, které mělo záhy přerůst v systematické vyhla-
zování evropského židovstva.⁴²

Z biltmorské konference vzešel i požadavek účasti na poválečné mírové konferenci, stejně jako požadavek na vytvoření židovské armády, k čemuž posloužila jako záminka první světová válka.⁴³ Jednalo se vlastně o odkaz na přijetí požadavků národů bojujících na straně Dohody a uznání jejich politických společenství vzniklých z rozpadu nadnárodních impérií, které bylo stvrzeno Velkou čtyřkou v Paříži roku 1919. Vytvoření židovské armády bojující ve druhé světové válce na straně Spojenců mělo tedy legitimizovat požadavek na vytvoření vlastního státu.

V New Yorku se hovořilo o desetitisícové židovské armádě, která měla být nasazena proti mocnostem Osy.⁴⁴ Důraz kladený na použití takové armády výhradně v Palestině nebo v nejbližším okolí ovšem vzbuzoval pochybnosti o opravdovosti takového úmyslu. Přesto byla boji proti Hitlerovi (stejně jako boji za demokratické uspořádání světa) přisuzována nejvyšší důležitost. Abba Hilel Silver proto ve své slavné řeči zdůraznil, že není možné uskutečnit sionistické cíle bez vítězství Spojenců.⁴⁵ Všechny pronesené příspěvky, které volaly po vytvoření židovské armády, se zaměřovaly na dobu po válce – na válku po válce.⁴⁶

Je velmi těžké oddělit od sebe účast takové armády v již probíhající světové válce a účast v očekávané válce v Palestině. Projekty současnosti a budoucnosti se spojily.⁴⁷ Upřednostnění jedné varianty nad druhou by bylo zřejmé v okamžiku, kdy by nasazení židovských jednotek na dalekých bojištích bylo explicitně vyloučeno. Proto není překvapující, že Me'ir Grossmann, člen revizionistické Židovské státní strany, vehementně prosazoval neúčast židovských vojáků z Palestiny na takových místech jako Kréta nebo Libye, kde bojovali již od roku 1941 pod britskou vlajkou. Místo toho navrhoval, aby tito vojáci, posílení o další desetitisíce židovských mužů, byli ponecháni v Palestině, aby mohli na konci války rozhodnout o jejím osudu.⁴⁸ Stejným způsobem ovšem argumentoval i umírněný Stephen Wise, který měl přímý přístup k Rooseveltovi. Na jedné straně Wise chválil nasazení židovských vojáků z Palestiny do

britských jednotek po roce 1941 na území Řecka, Sýrie a Libanonu, na druhé straně ale vyzýval Brity, aby ponechali obranu Palestiny na stále větším počtu přicházejících „synů a dcer“ namísto na přechodně umístěných „britských bajonetech“ – jak poněkud posměšně nazýval bojové síly impéria.⁴⁹ Ve světle britských zájmů v arabském a muslimském světě byla ovšem myšlenka podpory ze strany židovské armády vnímána Brity spíše jako danajský dar.

Aktuální vojenská situace ovšem hrála v diskuzích probíhajících v New Yorku spíše podřadnou roli. Israel Goldstein, o situaci dobře informovaný předseda Židovského národního fondu, pověřeného nákupem půdy v Palestině, poukázal na utopickou představu masového přemístění množství židovského vojenského personálu i židovských přistěhovalců po moři. „Bitva o Atlantik“ pohltila obrovský objem přepravního prostoru lodí, takže by nebylo k dispozici dostatečné množství plavidel schopných plavbu zvládnout. Problémem bylo již samotné zajištění obrany Egypta před útokem mocností Osy. Vzhledem k tomu, že Středozemní moře bylo pro lodní konvoje 8. britské armády uzavřené, musely britské a americké lodě překonat vzdálenost 13 000 námořních mil přes Atlantik, Indický oceán a Rudé moře, což představovalo nejdelsí zásobovací cestu v dějinách válčení.⁵⁰ Civilní přeprava z Egypta a zpět musela být někdy kvůli vojenským transportům, které plně vytižily všechny dostupné kapacity lodního prostoru, dokonce vedena po obtížné a zdlouhavé pozemní trase z Káhiry do Kapského Města. Dokonce i na bezpečnou cestu zpět do Palestiny letadlem potřeboval Ben Gurion několik měsíců po skončení konference celých čtrnáct dnů.⁵¹ Podle Goldsteina proto nedávalo smysl investovat energii a prostředky do málo realistické mobilizace židovské armády, ale spíše se zaměřit na nákup půdy v Palestině, v „židovském Commonwealthu zítřka“.⁵²

Volání po ustanovení židovské armády nebylo nic nového, byla to nedílná součást židovského revizionismu. Několika představitelům tohoto směru, kteří se za války zdržovali v New Yorku (jako Hilel Kook alias Peter Bergson, Šmu'el Merlin a Bencijon Netanjahu), se ale podařilo téma

armády zviditelnit. Se stoupajícím povědomím o systematickém vyvražďování evropských Židů se později Kook a Merlin soustředili na snahu o záchranu evropského židovstva. I jejich aktivity přispěly k ustanovení tzv. Výboru pro válečné uprchlíky, na meziresortní úrovni v lednu 1944 prezidentem Rooseveltem.⁵³

Tento kruh, protivníky poněkud posměšně nazývaný „Bergson Boys“, Bergsonovi chlapci, získal značnou pozornost díky inzerátu, který byl uveřejněn v *New York Times* v lednu 1942 a zabíral tři čtvrtě stránky. Pod titulkem „Jews Fight for the Right to Fight“, Židé bojují za právo bojovat, volal Výbor pro židovskou armádu po okamžitém ustavení židovských bojových sil tvořených palestinskými Židy a Židy bez vlasti.⁵⁴ Tuto výzvu podporovalo mnoho prominentních osobností, představitelů amerického židovstva, Američanů nežidovského původu, ale také významných evropských emigrantů, jako byli spisovatel Lion Feuchtwanger, filmový tvůrce Ernst Lubitsch, architekt Erich Mendelsohn nebo protestantský teolog Paul Tillich.⁵⁵ Skutečnost, že většina těchto podporovatelů byla známá z médií, literatury a filmového průmyslu (například hollywoodský scenárista a hlavní představitel hnutí za vytvoření židovské armády Ben Hecht), dodala celé věci imaginární a jakoby iluzorní světlo. Přesto jejich veřejné vystupování dokázalo udržet účastníky biltmorské konference pod tlakem.⁵⁶

Kromě otázky vytvoření židovské armády byla v Biltmoru věnována značná pozornost také trpkému osudu Židů v Evropě. Debata na toto téma se soustředila na jejich dramatickou situaci, ale současně se zabývala i otázkou přistěhovalectví do Palestiny po válce.⁵⁷

Weizmannova řeč naladila delegáty na toto téma – hned na začátku konference načrtl nadcházející úkoly sionistického hnutí a do centra pozornosti umístil osud Židů v Evropě. Mluvil o válce, kterou nacistické Německo vedlo již od roku 1933 proti Židům, jejím prvním obětem, o sedm let dříve, než byly porobeny ostatní národy. Byli vystaveni týrání, hladu, zotročení a jiným formám extrémního vykořisťování, které vedly až k úmyslně způsobené brutální smrti.⁵⁸

Ve svých chmurných vývodech nabídl nakonec Weizmann vzhledem ke skutečnosti ještě relativně optimistickou prognózu, která se stala jakýmsi mottem dalších debat newyorského setkání. Prezident Světové sionistické organizace si na jaře 1942 dovolil nastínit na svou dobu nepředstavitelný odhad: 25 % východoevropských a jihoevropských Židů padne za oběť nacistické zvůli. Přitom soudil, že osud těchto ke smrti odsouzených je milosrdnější než osud oněch zbývajících 75 %. Jejich obrovské utrpení bude ukončeno až konečným vítězstvím nad silami zla.⁵⁹ Tyto prognózy ovšem mohly vzniknout jen v situaci, kdy ještě nebyl znám rozsah katastrofy, později označované v Evropě jako holokaust. Weizmann hovořil o dvou, třech až pěti milionech přeživších, vykořeněných Židů bez domova, čímž se dostal k vlastnímu jádru své řeči: k židovské otázce jako otázce uprchlíků, která nemá obdoby, „populace putující mezi nebem a peklem, která neví, kam se vydat“.⁶⁰

Na základě meziválečných zkušeností vycházel Weizmann z předpokladu, že většina zemí se této migrační vlně uzavře. Vyplývalo z toho pragmatické sionistické řešení: vylučovací metodou se stala Palestina jedinou zemí, která mohla poskytnout masám bez domova útočiště.⁶¹ Před světem se bylo možné odvolat na Atlantickou chartu, podepsanou v roce 1941 u Newfoundlandu, která zaručovala všem národům právo na sebeurčení a život bez nouze a strachu.⁶² Samozřejmě to samo o sobě nemohlo být důvodem pro nárok na *Erec Jisra'el*, tím byla mnohem důležitější víra v zemi zaslíbenou⁶³ – toto vyznání bylo potvrzeno povzbuzujícím voláním ze sálu. Víra v Boží zjevení se tak stala poslední, skutečnou instancí legitimacy.⁶⁴

Rozpor v nároku na zemi zaslíbenou, který se projevuje u Weizmanna (na jedné straně nárok rodící se z existence uprchlíků bez domova, na straně druhé nárok pramenící z Božího zaslíbení), byl zřejmě chápán sionistickými religiozními *mizrachim* jako urážlivý.⁶⁵ „*Erec Jisra'el* musí zůstat studnicí zbožnosti.“ Dále zaznělo, že židovský nárok na Palestinu nelze ospravedlnit nouzovou situací uprchlíků.⁶⁶

* *Mizrachim* jsou Židé pocházející ze severní Afriky, Kavkazu a zemí Blízkého a Středního východu (pozn. překl.).

Weizmannova řeč, prodchnutá odkazy na první světovou válku a meziválečné období, vyvolala dojem, jako by současnost byla opakováním minulosti. Pro něj, stejně jako pro ostatní shromážděné v Biltmoru to byl jediný zdroj vzpomínek. A tak i přes tehdy již známé odehrávající se hrůzy mohl doufat v dobrý výsledek války. Už během první světové války byli Židé z východní a jižní Evropy vystaveni strašlivým zkouškám. Přesto je překonali nezlomeni na duchu a dokázali tak schopnost židovstva přežít. „Jsme silnější než Hitler a jeho vojáci,“ volal Weizmann a nakonec vyjádřil přesvědčení, že i kdyby nedej Bůh skutečně měla zahynout čtvrtina evropského židovstva, jeho silná tradice bude žít nadále.⁶⁷ Morální síla vzešlá z tohoto pekla zanechá ve všech silný dojem.⁶⁸

Svoji řeč zakončil Weizmann přáním, aby Palestina, „nad kterou se dosud vznáší mrak nebezpečí“, byla ušetřena zničujících bouří, jež zachvátily Židy v obsazené Evropě.⁶⁹ Nebezpečí, o němž se víceméně náhodně Weizmann zmínil v květnu 1942, představoval postup mocností Osy v severní Africe na Egypt. Mezi Rommelovou armádou a Palestinou stála v cestě britská 8. armáda. Weizmannův nadějný pohled do budoucnosti – do doby po válce – postavil přítomnost týkající se přežití *jišuvu* spíše na vedlejší kolej.

Pro účastníky konference v Biltmoru, kteří se zde sešli v květnu 1942, bylo nepřijatelné a nepředstavitelné, že by události v Evropě mohly znamenat konec tamějšího židovstva. Míru, jak to bylo nepředstavitelné, dokumentuje debata o postavení Nachuma Goldmanna.⁷⁰ Spoluzakladatel Světového židovského kongresu a bývalý prezident Světové sionistické organizace patřil k úzkému okruhu organizátorů konference.⁷¹ Na předsednickém pódiu v hotelu Biltmore byl usazen na prominentním místě v první řadě mezi Ben Gurionem a Tamar de Sola Poolovou, prezidentkou ženské sionistické organizace Hadasa. Po její levici pak seděl Abba Hilel Silver.

Na Weizmannovu prognózu, že by čtvrtina evropských Židů nepřežila válku, reagoval se zděšením.⁷² Jeho zděšení pramenilo hlavně z toho, že většina delegátů tato slova přešla víceméně lehkomylně a bez známek

rozhořčení. Goldmann byl hluboce otřesen, především protože se obával, že by rozsah katastrofy mohl být mnohem dramatičtější. Nikdo nevěděl, co všechno se skutečně odehrává ve stínu nacistické nadvlády v Evropě. Nikdo si nedokázal představit, čeho by byl nacistický režim v případě hrozící porážky schopen. Goldmann předpokládal to nejhorší a připomněl místa jako Minsk, Pinsk a Oděsa, centra židovstva na východě.⁷³ Přesto sám připustil, že zvěsti o tom, že ve varšavském ghettu umírá denně 800 Židů, považuje za přehnané – v konečném výsledku by to znamenalo, že během dvou let by bylo vyvražďeno půl milionu Židů.⁷⁴

Ze zpětného pohledu je zřejmé, že Goldmann byl se svojí pesimistickou řečí v roce 1942, kdy ještě převládal neúplný náhled na situaci, mnohem blíže skutečnosti než ostatní řečníci na konferenci. Jeho poznámka o „pro nás šťastném“ předpokládaném útěku přibližně milionu polských Židů do Sovětského svazu, kteří se měli díky svému statusu vysídlených osob stát po válce rozhodující silou při zakládání židovského státu, dokazuje značnou míru jeho politické intuice.⁷⁵

Goldmann nebyl u účastníků konference, shromážděných v sále hotelu Biltmore, příliš populární. Delegáti byli orientovaní spíše na budoucnost a vnímali jeho pesimismus negativně. Když ho Chajim Greenberg, vedoucí představitel sionismu v USA, uváděl k řečnickému pultu, představil ho ironicky jako profesionálního škarohlída („teď zabrousíme na pole prognostiky“),⁷⁶ čímž posouval Goldmanna do polohy, která mu jako uznávanému představiteli sionismu musela být nepříjemná. Při představování Goldmanna obvinil Greenberg nejmenované židovské kritiky sionismu ze zničení jeho dobré pověsti. Pomluvy vycházející z těchto kruhů se nesly v duchu slov: „Dejte nám Palestinu a všude jinde ať Židé umírají.“⁷⁷ Nanejvýš rozrušený Greenberg tvrdil, že není možné, aby sionisté byli považováni za maniaky, kteří kvůli své morbidní fixaci na Palestinu⁷⁸ ignorují blaho a strasti ostatních Židů. Greenberg s narážkou na tradiční větu zdůraznil, že je naprosto jasné, že *šabat* je tady pro Židy, a ne Židé pro *šabat*.⁷⁹

Tato filipika sice nebyla přímo cílena na Goldmanna, nicméně Greenberg ho svojí rétorikou dotlačil po bok těchto pomlouvačů a Goldmann